

Є. Г. КОНОПЛЕНКО
ПРИСЛІВНИКОВІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ У РОМАНІ Є. ГУЦАЛА
«ПОЗИЧЕНИЙ ЧОЛОВІК»

Фразеологізмам, функціонально співвідносним з прислівниками, притаманна образність, смислова цілісність, що посилює національний колорит оповіді. Помітну роль вони відіграють у романі Є. Гуцала «Позичений чоловік» (К., 1981; далі вказано сторінки цього видання), де виступають дійвовим засобом гумористично-сатиричної тональності твору.

Семантична і стилістична своєрідність прислівникових фразеологізмів зумовлюється їх граматичною природою. На відміну від інших типів фразеологічних одиниць (субстантивних, дієслівних), до складу фразеологізмів, співвідносних за значенням з прислівниками, входять різні частини мови. Прислівникові стійкі комплекси не мають стрижневого слова, що виражалось б певною частиною мови, як це спостерігається в інших фразеологічних одиницях (у дієслівних — дієслово, у субстантивних — іменник): у *жменю не вбереш*. — «багато», *повна торба, хоч греблю гати* — «дуже багато», *рано чи пізно* — «коли-небудь», з *сивини віків* — «дуже давно», *плече в плече* — «дружно», *руками й ногами* — «повністю» тощо.

Частина фразеологізмів, співвідносних з прислівником, втілюється у реченнях: *Комар носа не підточить*, *Хоч греблю гати*, *Сокирою не врубаси*, *Як бабак свисне*, інші передаються словосполученнями: *наліво й направо*, *день і ніч*, *в один голос*, *з ніг до голови*, *до сивої коси*, *на сто один процент* та сполученням повнозначного й службового слів: *до ниточки*, *до шерстиночки*. Ці фразеологізми, виконуючи номінативну функцію, виступають у реченні, в основному, в ролі обставин: «Не жди, що бригадир тобі загадуватиме, бо я загадуватиму. Роби в колгоспі *до сьомого поту* ...» (с. 43); «Мартоха моя ніколи не вмовкає. Голова її нагадує дзвіницю, на якій дзвін бамкає і бамкає *вдень і вночі*» (с. 91).

Різноманітність граматико-структурної організації фразеологізмів, співвідносних за значенням з прислівником, зумовлює багату їх семантику. Дані фразеологічні звороти здатні всебічно характеризувати дію, процес, стан, що виражені дієсловом. Більшість їх характеризує дію або стан суб'єкта.

Найпоширеніші прислівникові фразеологізми з такими значеннями — характеристики місця дії: «Щоб ви вже почали здогадуватися, спершу назву довколишні села, широко знані *по всіх усядах*: Білоконі, Велике Вербче, Гончарі ...» (с. 6); «Від неї довідався, що рідна моя жінка Мартоха на рудого шершня схожа, а цього шершня боїться і живе і мертве, бо він така зла личина ..., яку треба в мішок пов'язати й *за сім земель* спровадити...» (с. 66); міри кількості, простору: «Ну, думаю, наговорили стільки, *що й за пазухою не сховаєш, і в шапку не збереш*» (с. 41); «Зорячи на неї, могло подуматися: стільки горя тяжкого має, *що й сокирою не врубаси*» (с. 169); способу дії: «Філософствую *на всі заставки*, пишаюся своєю людською силою, спроможною перевернути всю землю» (с. 201); «Я б тебе *із заплющеними очима* впізнав, — кажу» (с. 181); причини дії: «Бойовий побратим кинувся обіймати молодицю, яка поночі повернулася з районної торговиці, спершу з *п'яних очей* назвав Мартохою...» (с. 161).

Письменник вдало використовує художньо-зображувальні можливості прислівникових фразеологізмів для характеристики персонажів, в авторському мовленні. Вони виступають допоміжними засобами створення портрета. Так, передають оцінку особливостей зовнішнього вигляду: «То ходив [Невечеря] неохайний (на шиї *хоч гречку сій*, під нігтями *хоч капуста сади*; мало не *по вуха* у смолі), а тут і вмився й причепурився» (с. 174). З допомогою фразеологічних зворотів якісно-обставинної семантики розкривається поведінка, внутрішній світ персонажів, їх душевний стан у певний момент, напр.: «Та вона [Одарка] зустріла мене з *дорогою душею* і провела з *дорогою душею*» (с. 26).

Висока частотність уживання фразеологізмів у романі є однією з причин, що спонукають митця до створення різноманітних їх видозмін. Внаслідок індивідуально-авторської обробки прислівникові фразеологізми набувають більшої мовленнєвої експресії. Так, фразеологізм *через пень-колоду* логічно (нормативно) поєднується лише з дієсловами на позначення трудових процесів і має значення «абияк, сяк-так (робити)». Автор же сполучає його з дієсловами, що передають процес говоріння, внаслідок чого виникає значення «нечітко, неконкретно (висловитись)»: «Щось і мене повело-покрутило так, щоб я не прямо сказав, а висловився *через пень-колоду*, через дорогу навприсядки з допомогою семи мішків гречаної вовни, та й ті неповні» (с. 8). Лінгвостилістичний ефект тут підсилюється ще й завдяки контамінації з іншими фразеологізмами, ужитими в реченні.

Часом емоційно-експресивне значення фразеологізму увиразнюється завдяки градації стійких сполук: «Отож і пішла по Яблунівці слава про Хому Прищепу, що він геть *із головою заліз по вуха* в болото гріхів...» (с. 76). Фразеологічні синоніми *із головою, по вуха* згущують експресивні барви мовлення.

Експресивно-стилістичні якості відомих фразеологізмів, співвідносних за значенням з прислівником, збільшуються, коли сталий зворот поповнюється новими лексичними компонентами, що продиктовано логіко-ситуативними умовами контексту, наприклад: «— Та бачу, що ви добра зичите і мені й дитині, — всміхається Христя. — І тих не треба в куми брати, що люблять командувати, як свиня мішком! — Тих треба обминати *десятою-сотою дорогою*» (с. 97) (пор. також *десятою-сотою і десятою*).

Автор вдається і до використання фразеологізмів із зміненою синтаксичною структурою, коли фразеологізм стає компактнішим і лаконічнішим внаслідок видалення деяких слів-компонентів і набуває адвербіальної семантики: «Ви помітили, що розказуючи про себе, я начебто загадки вам загадую, та все начебто *наздогад буряків, правда?*» (с. 7).

Прагнення до образного, оригінального вираження думки, постійний пошук експресивності змушують письменника оновлювати фразеологічні одиниці без порушень лексико-граматичної структури. Обігруючи семантичну двоплановість фразеологізму, письменник зводить і поєднує в одному виразі пряме і фразеологічне значення, напр.: «— Охо-хо-хо! А я ж знаю тільки свої п'ять пальців. — І то добре, похвалив! — Не всім, як мені, знати, *на чому світ стоїть*» (с. 128).

Отже, вжиті у романі Є. Гуцала «Позичений чоловік» фразеологічні одиниці, співвідносні за значенням з прислівником, мають практично безмежні художньо-зображувальні властивості. Автор відбирає, відшукує і створює фразеологізми, що посилюють барвистість мовлення, виразність думки. Це дає змогу йому створити оригінальну архітектуру роману.